

Frederik, Prins der Nederlanden, in het uniform van Nederlandse generaal met daarop de borstster van de Militaire Willems-Orde (1836). *Schilderij olieverf op doek: Jean Baptiste van der Hulst (1790-1862). Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.*

Wapen van prins Frederik met een kroon en twee leeuwen. Daar omheen een aantal wapens, waaronder de wapens van Johan VI ('de oude', 1536-1606) en Johan Willem Friso (1687-1711). Op banderollen hun namen en tekstregels met functies en titels van de prins. (Datering: 1876-1907). *Prent. Anoniem. Rijksmuseum, Amsterdam.*

1. Prins Frederik

1797-1881

Willem Frederik Karel, Prins der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau

‘Het kind is kerngezond, groot en stevig; net als Willem; hij heeft een volle bos haar ...’.¹ Dat schrijft de Nederlandse erfprins Frederik Willem, de latere koning Willem I, op dinsdag 28 februari 1797 aan zijn broer Prins Frederik (1774-1799). De nieuwe wereldburger krijgt eveneens de naam Frederik. Het is het tweede kind in het gezin van de erfprins, de latere koning Willem I. Samen met zijn vrouw prinses Wilhelmina van Pruisen (1774-1837) en hun zoontje Willem, de latere koning Willem II, is hij gevlucht voor de troepen van Napoleon, die Nederland in 1795 hebben bezet. Ze verblijven vanaf 1796 in Pruisen, waar Friedrich Wilhelm II (1744-1797), de vader van zijn vrouw Wilhelmina, koning is. Van hem krijgen ze onderdak in het koninklijk stadspaleis in Berlijn, waar ze een appartement in de zuidvleugel betrekken. Prins Frederik wordt daar geboren in de voormalige slaapkamer van koning Frederik de Grote (1712-1786). 's Morgens om acht uur dreunen driemaal vierentwintig saluutschoten in de Lustgarten naast het paleis ter ere van de geboorte van de kleinzoon van de Pruisische koning.

Op 10 maart 1797 doopt hofprediker Friedrich Samuel Sack (1738-1817) de kleine prins in het stadspaleis. Zijn grootvader koning Friedrich Wilhelm II houdt hem ten doop.

Frederik en zijn broer Willem groeien als Duitse prinsjes op in

het Berlijnse stadspaleis, samen met de kinderen van koning Friedrich Wilhelm III (1770-1840), die eind 1797 zijn in dat jaar overleden vader Friedrich Wilhelm II is opgevolgd. In die tijd ontstaat een hechte vriendschap die een leven lang zal duren tussen Frederik en zijn neefjes, de prinsen Friedrich Wilhelm (1795-1861) en Wilhelm (1797-1888). Friedrich Wilhelm bestijgt als Friedrich Wilhelm IV in 1840 de Pruisische troon. In 1861 overlijdt hij kinderloos. Zijn broer Wilhelm volgt hem op en wordt in 1871 als Wilhelm I de eerste keizer van Duitsland.

Militaire loopbaan

Zijn militaire opleiding krijgt Frederik van een aantal hooggeplaatste militairen waaronder de generaal Carl von Clausewitz (1780-1834) die bekend is geworden door zijn boek *Vom Kriege* en de uitspraak 'oorlog is de voortzetting van politiek met andere middelen'. Daarna begint zijn loopbaan in het Pruisische leger. Als zestienjarige neemt hij deel aan de Volkerenslag (16-19 oktober 1813) bij Leipzig. Hier lijden de Franse troepen onder Napoleon een beslissende nederlaag tegen de troepen van de alliantie van Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Zweden. Als herinnering aan de slag ontvangt Frederik het IJzeren Kruis, een hoge Pruisische onderscheiding. Als teken van dank krijgt hij van koning Friedrich Wilhelm III het erecommando over het 'Infanterieregiment No. 15'. In 1873 bepaalt keizer Wilhelm I dat dit regiment voortaan 'Infanterie-Regiment Prinz Friedrich der Niederlande' zal heten.

Naar Nederland

In december 1813 vertrekt Frederik naar Nederland waar zijn vader Willem I na het vertrek van de Fransen tot Soeverein Vorst is uitgeroepen. Op 6 december zet hij in het Gelderse dorp Aalten voor het eerst voet op vaderlandse bodem, vanwaar hij via Utrecht doorreist naar Den Haag. Hier wordt hard gewerkt aan de voorbereidingen van een nieuwe staatsvorm. De opbouw van een leger vormt daarvan een belangrijk onderdeel. In het kader daarvan benoemt Willem I zijn zoon Frederik tot kolonel der infanterie en grootmeester der artillerie. In die periode studeert Frederik aan de universiteit in Leiden. Sinds 18 oktober 1814 is hij daar als student ingeschreven. Aan de studie komt een einde als Napoleon in maart 1815 ontsnapt uit Elba. Na zijn militaire nederlaag was Napoleon in mei 1814 naar dit eiland verbannen. Frederik verlaat de universiteit en wordt op 11 maart 1815 benoemd tot luitenant-generaal. In juni 1815 neemt hij deel aan de slag bij Waterloo. Als zijn broer, de latere koning Willem II, hier gewond raakt, neemt hij van hem de leiding over van de Nederlandse troepen en rukt samen met de geallieerde legers op naar Parijs. Nadat Napoleon op 22 juni 1815 afstand van de troon doet en naar Sint Helena wordt verbannen, voert Frederik het commando over de Nederlandse troepen die onderdeel vormen van de geallieerde bezettingsmacht in Frankrijk. Aan het einde van 1815 keert hij terug naar Den Haag waar hij op 22 december het veldleger ontbindt.

Keizer Wilhelm I in het parade-uniform van een generaal-veldmaarschalk van het 1ste Garderegiment Infanterie (1879). Olieverfschilderij van Paul Bülow (1842-1889). *Deutsches Historisches Museum, Berlijn.*

In de jaren daarna blijft Frederik actief in militaire functies. In 1826 benoemt Willem I hem als Commissaris-generaal (minister) van Oorlog. Hij moderniseert het leger en opent in datzelfde jaar de Koninklijke Militaire Academie in Breda. In 1829 wordt hij admiraal en kolonel-generaal der landmacht. Als op 24 augustus 1830 de Belgische opstand begint, vergezelt Frederik zijn broer, de latere koning Willem II, aan het hoofd van de troepen die de opstand moeten onderdrukken. Zijn poging de opstandelingen in Brussel uit te schakelen mislukt echter. Op 26 september 1830 geeft hij de strijd op en trekt zich met zijn leger terug in Noord-Brabant. Op 22 maart 1831 wordt Frederik benoemd als bevelhebber van het veldleger. Op 28 juli stelt hij echter aan koning Willem I voor deze functie over te dragen aan kroonprins Willem (II). De overdracht vindt plaats op 1 augustus. Onder leiding van Willem II en met Frederik als zijn adjudant begint de dag daarna de Tiendaagse Veldtocht die tot doel heeft de Belgische opstand met wapengeweld te bedwingen. De opzet slaagt, maar de dreiging van een Frans leger dat de Belgen te hulp komt en een interventie vanuit Engeland leiden ertoe dat op 12 augustus 1831 een wapenstilstand wordt gesloten. Voor zijn deelname aan de veldtocht ontvangt Frederik op 18 augustus het Grootkruis der Militaire Willemsorde. Als zijn vader koning Willem I in 1840 troonsafstand doet trekt ook Frederik zich uit alle openbare functies terug. Wel wordt hij op 28 november 1840, de dag van de inhuldiging van Willem II nog benoemd tot veldmaarschalk. Op 1 januari 1841 vraagt en verkrijgt hij eervol ontslag met behoud van titels als Grootmeester der Artillerie en Admiraal van de vloot. Een verschil van inzicht met Willem II over de landverdediging ligt daaraan ten grondslag. Als veldmaarschalk

fungeert hij tot 1868 nog als oppertoezichtouder over diverse wapenkorpsen van het leger, het geniematerieel en de Koninklijke Militaire Academie. In het militaire en politieke leven speelt hij echter geen rol van betekenis meer.

Familieleven

Terug naar meer dan dertig jaar geleden. Op zaterdag 21 mei 1825 is het groot feest in Berlijn. Prachtige statiekoetsen brengen gasten naar het koninklijk stadspaleis waar Frederik die dag in het huwelijk treedt met zijn elf jaar jongere nichtje, de Pruisische prinses Louise ('Luise Auguste Wilhelmine Amalie'). Zij is de dochter van koning Friedrich Wilhelm III, een broer van Frederiks moeder.

Louise is de jongere zuster van de latere keizer Wilhelm I. In de ridderzaal vindt het burgerlijk huwelijk plaats, daarna wordt Louise gekroond, een oude traditie in het huis Hohenzollern die inhoudt dat alle prinsen en prinsessen bij hun huwelijk worden gekroond. In de slotkapel zegent bisschop en hofprediker dr. Rulemann Friedrich Eylert (1770-1854) vervolgens het huwelijk kerkelijk in. Evenals bij de geboorte van Frederik klinken ook nu weer saluutschoten in de Lustgarten naast het paleis. In heel Berlijn beieren de klokken.

Het bruidspaar neemt in de Witte Zaal van het paleis de gelukwensen van de gasten in ontvangst. Daarna volgt een galadiner. De tafel waaraan Frederik en Louise zitten, is gedekt met een gouden servies. Het feest in Berlijn duurt zes dagen. Daarna vertrekt het jonggehuwde paar naar Brussel waar ze door een enthousiaste bevolking worden ontvangen. In oktober 1825 vertrekt het paar naar Den Haag waar de feestelijkheden voor Frederik en Louise niet onderdoen voor die in Berlijn en Brussel. In 1828 betrekken ze in Den Haag

Huwelijksportret van Frederik Prins der Nederlanden en Louise, Prinses van Pruisen, Prinses der Nederlanden (1825). *Schilderij. Johannes Hari (1772-1849). Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau, Apeldoorn.*

Portretten van prins Frederik en prinses Louise. *Schilderijen: Nicaise de Keyser (1813-1887). Fotograaf Masja Arnouts, Stichting Historische Verzameling KMA, Breda.*

Op 24 november 1828 opent prins Frederik op het Kasteel van Breda de Koninklijke Militaire Academie, het opleidingsinstituut voor officieren van de landmacht. In het eerste studiejaar betreden 173 cadetten (officieren in opleiding) het kasteel. Het aantal cadetten

schommelt in de loop van de jaren sterk. Dieptepunten in de laatste decennia van de negentiende eeuw en de jaren twintig van de twintigste eeuw worden afgewisseld met topjaren als 1907/09 (328 cadetten) en in 1939 (555 cadetten). Tussen 1850 en 1857 worden op

het kasteel bovendien de adelborsten van de marine opgeleid. De opleiding voor de Luchtmacht doet in 1939 haar intrede. Bovendien worden tussen 1836 en 1940 de officieren voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger op de KMA opgeleid.

het voor hen gebouwde paleis aan het Korte Voorhout. Daar wordt op 5 augustus hun dochter Louise geboren. Zij zal later op 19 juni 1850 in Stockholm trouwen met de Zweedse prins Karel (1826-1872) die in 1859 als Karel XV de troon bestijgt. Louise wordt dan koningin van Zweden.

Op 6 juli 1833 wordt het gezin van Frederik en Louise uitgebreid met de geboorte van hun zoon Willem ('Willem Frederik Nikolaas Karel'). Hij is pas 16 maanden oud als hij op 1 november 1834 overlijdt. Op 5 november 1834 wordt hij bijgezet in het familiegraf in de Nieuwe Kerk te Delft. In 1836 is er opnieuw gezinsuitbreiding. Op 22 augustus wordt hun zoon Frederik geboren ('Willem Frederik Nicolaas Albert'). Hij komt op tragische wijze om het leven als hij op negenjarige leeftijd in januari 1846 bij gymnastiekoefeningen ongelukkig ten val komt. Hij overlijdt op 23 januari en wordt op 28 januari in de grafkelder in Delft bijgezet. Als vierde en laatste kind wordt op 5 juli 1841 hun dochter Marie geboren ('Wilhelmina Frederika Anna Elisabeth Maria'). Zij trouwt op 18 juli 1871 met prins Wilhelm Adolf von Wied. Ze wonen op Schloss Neuwied en krijgen zes kinderen. Ze verblijven vaak in Nederland en wonen dan in het nog steeds als Paviljoen Von Wied bekendstaande gebouw op de boulevard van Scheveningen.

Met zijn vrouw Louise voert Frederik een gelukkig huwelijk. Veel tijd brengen ze vooral in de zomer door op Huize de Paauw in Wassenaar dat hij in 1838 aankoopt. Ook verwerft hij de omringende landgoederen Ter Horst, Raaphorst en Eikenhorst. Frederik laat De Paauw uitbreiden, verbouwen en er een parkachtige tuin aanleggen. Sinds 1925 is hier het raadhuis van Wassenaar gevestigd.

In haar laatste levensjaren kampt Louise met gezondheids-

Prinses Louise van Pruisen (1825). *Schilderij olieverf op doek: Karl Wilhelm Wach (1787-1845). Foto: Paul Hermans. Paleis Sanssouci, Potsdam.*

Paleis Korte Voorhout (ca. 1870).
Ingekleurde foto, fotograaf onbekend.
Collectie Haags Gemeentearchief.

problemen. Vele malen reist Frederik met haar naar Zwitserland en naar verschillende badplaatsen om genezing te zoeken voor haar longaandoening, maar zonder resultaat. Na een huwelijk van ruim 45 jaar overlijdt ze op 6 december 1870. Ze is dan bijna 63 jaar oud. Op 21 december 1870 wordt ze bijgezet in de grafkelder van de Nieuwe Kerk in Delft. Door zijn dochter Louise, koningin van Zweden, is Frederik grootvader van koningin Louise van Denemarken, overgrootvader van koning Christiaan X van Denemarken en koning Haakon van Noorwegen.

Prins Frederik staat bekend als een sympathieke man met een stabiel karakter en een groot verantwoordelijkheidsgevoel. Binnen de familiekring van de Oranjes vervult hij vaak een verzoenende rol. Hij sust de gemoederen in de familie, die soms hoog oplopen. Zo blijft de prins in contact met zijn vader Willem I ondanks zijn omstreden tweede huwelijk met

Kinderen uit het huwelijk van prins Frederik en prinses Louise

- *Wilhelmina Frederika Alexandrina Anna Louise* (1828-1871)
- **Willem Frederik Nikolaas Karel** (1833-1834)
- **Willem Frederik Nikolaas Albert** (1836-1846)
- *Wilhelmina Frederika Anna Elisabeth Maria (Marie)* (1841-1910)

Prinses Louise (1808-1870) de echtgenote van Prins Frederik met hun dochter Louise (1828-1871). *Schilderij, olieverf op doek (1836) van Jean-Baptiste van der Hulst (1790-1862). Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.*

Muskau

Prins Frederik is in de negentiende eeuw één van de rijkste mannen van Nederland. Hij ontvangt omvangrijke erfenissen waardoor zijn vermogen aanzienlijk toeneemt. Daarnaast levert de pacht van boerderijen en de opbrengsten van bijvoorbeeld zandwinning, bierbrouwerijen en houtzagerijen flinke inkomsten op. Naast zijn landgoederen in Wassenaar bezit de prins grote gebieden grond in Silezië en Posen, die tegenwoordig in het Oosten van Duitsland en in Polen liggen. In 1846 vergroot hij zijn bezit met de aankoop van de vrije heerlijkheid Muskau van Hermann Fürst von Pückler-Muskau (1785-1871). De als zoon van een graaf geboren Pückler was een landschapsarchitect, schrijver en wereldreiziger. In het Pruisische leger bereikt hij de rang van luitenant-generaal. Koning Friedrich Wilhelm III van Pruisen verheft Pückler in 1822 in de vorstenstand.

Met de aankoop van Muskau wordt

Frederik de grootste particuliere grootgrondbezitter van Duitsland. Van 1863 tot 1866 laat hij het slot in de stijl van de neorenaissance verbouwen. Daarna vestigt hij daar de administratie van het beheer van al zijn Silezische en Posense goederen. Het slot wordt omringd door een prachtig parklandschap. Sinds 2004 staat dit op de UNESCO

Werelderfgoedlijst. Het park wordt doorsneden door de rivier de Neisse. Tegenwoordig ligt het deels in Duitsland en deels in Polen. Op de trappenpartij voor het slot laat Frederik in 1857 twee monumentale leeuwenfiguren opstellen. De ontwerper is beeldhouwer Albert Wolff (1815-1892). In de Tweede Wereldoorlog worden de

Slot Muskau, Fürst-Pückler-Park Bad Muskau (2013).Foto: Michael aus Halle. Panoramio/Wikimedia.

Slot Muskau, bronzen leeuwen op de trappenpartij (2019). *Ontwerp Albert Wolff (1815-1892). Foto David Hakkenberg.*

leeuwenfiguren zo zwaar beschadigd, dat ze in 1949 worden omgesmolten.

In 2004 start de Förderverein Fürst-Pückler-Park Bad Muskau een initiatief om de leeuwen te laten reconstrueren. Giften van particulieren en uit het bedrijfsleven leveren zo'n € 200.000 op. Aan de hand van historische foto's maken de kunstenaars André Zehrfeld en Kristof Grunert het ontwerp voor de reconstructie. Kunstgieterij Lauchhammer realiseert de leeuwen in brons. De eerste wordt in 2009, de tweede een jaar later geplaatst.

de Belgische gravin Henriëtte d'Oultremont de Wégimont (1792-1864) En als zijn vader overlijdt, blijft hij de weduwe ondersteunen. Hij bemiddelt in de scheiding van zijn zus Marianne en hij wikkelt de zwaar met schulden belaste nalatenschap van zijn broer Willem II af.

Verdere levensloop

Prins Frederik geniet in Nederland groot aanzien, niet in het minst door zijn brede belangstelling en grote maatschappelijke betrokkenheid. Maar ook internationaal heeft hij een uitstekende reputatie. Dat blijkt als Griekenland zich in 1821 onafhankelijk verklaart van het Turkse rijk. Er volgt een onafhankelijkheidsoorlog. In 1832 leidt die tot de erkenning van Griekenland als onafhankelijke staat. Al tijdens de oorlog vindt diplomatiek overleg plaats over de vraag wie koning van het land zal worden. Leopold van Saksen-Coburg en Frederik worden genoemd als kandidaten. In 1829, 1830 en 1831 krijgt Frederik drie keer de Griekse troon aangeboden, maar hij weigert die steeds. Dat doet hij onder meer omdat de Verenigde Nederlanden in die periode een crisis doormaken. Hij vindt dat hij in die omstandigheden zijn land niet kan verlaten. Ook Leopold van Saksen-Coburg bedankt voor de eer en aanvaardt in 1830 de Belgische troon. Uiteindelijk wordt Otto van Beieren in 1832 de eerste koning van het moderne Griekenland.

In eigen land is Frederik sinds 1818 voorzitter van de Maatschappij van Weldadigheid. Deze op particulier initiatief opgerichte organisatie heeft als doel de bestrijding van de armoede die na de Franse tijd enorm is toegenomen. De Maatschappij koopt zeven grote stukken onontgonnen land in Drenthe en Overijssel en vestigt daar de Koloniën van Weldadigheid.

Grote aantallen mensen en families verhuizen naar de koloniën en krijgen daar werk, scholing en zo een perspectief op een beter bestaan. De eerste kolonie wordt naar de prins genoemd en krijgt de naam Fredriksoord. In juli 2021 krijgen de Koloniën van Weldadigheid internationale erkenning als ze worden ingeschreven op de UNESCO Werelderfgoedlijst. In 1868 krijgt Frederik op zijn verzoek ontslag uit de actieve dienst bij de krijgsmacht. Hij behoudt echter zijn (honoraire) titel als veldmaarschalk. Op zijn verjaardag vindt elk jaar in Den Haag een grote militaire parade plaats. Op 22 september 1879 wordt hij voor het laatst te paard gezien als hij het Garderegiment Grenadiers en Jagers op het Malieveld inspecteert ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan. Op 2 augustus 1881 is hij op Paleis Het Loo in Apeldoorn aanwezig bij het defilé van de veteranen ter gelegenheid van het gouden jubileum van de Tiendaagse Veldtocht.

Levenseinde

Een maand later voelt hij zich niet goed als hij zijn paleis in Den Haag verlaat. Hij gaat naar De Paauw in Wassenaar. Hier verslechtert zijn toestand. Op donderdag 8 september gaat zijn gezondheid snel achteruit. 's Avonds om iets over half elf overlijdt Willem Frederik Karel, Prins der Nederlanden.

Op 23 september 1881 vindt op Huize De Paauw in de Witte Zaal een rouwdienst plaats, De Wassenaarse predikant Pieter Steffens Bartstra (1841-1906) houdt een korte overdenking over een tekst uit het Bijbelboek Prediker. Daarna knielen de aanwezigen waaronder Frederiks dochter prinses Marie, haar man prins Wilhelm Adolf von Wied en kroonprins Alexander rondom de kist. Na afloop van de korte plechtigheid vertrekt het gezelschap met een ere-escorte van de cava-

Prins Frederik der Nederlanden (1875-1880). Foto: Herman Koch (1833-1918), Neuwied. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

Paleis voor Volksvlucht

De in 1852 opgerichte *Vereeniging voor Volksvlucht* in Amsterdam realiseert in de jaren 1859 tot 1864 het Paleis voor Volksvlucht. De vereniging is een initiatief van de Amsterdamse arts dr. Samuel Sarphati (1813-1866). Doel is de nijverheid

te bevorderen door middel van het organiseren van tentoonstellingen. Prins Frederik is beschermheer van de vereniging. In 1855 wordt besloten tot de bouw van een permanent tentoonstellingsgebouw. Als eregast is de prins op 16 augustus 1864 aanwezig bij de plechtige opening. Op 11 mei 1870 krijgt het plein voor het gebouw de naam Frederiksplein. In de nacht van 18 op 19 april 1929 brandt het Paleis voor Volksvlucht af. Sinds 1968 staat het gebouw van de Nederlandsche Bank 'op' het plein.

Paleis voor Volksvlucht, Frederiksplein, Amsterdam, 1892. Foto (bewerkt en ingekleurd): Jacob Olie (1834-1905), Beeldbank Amsterdam.

lerie naar het Paleis op het Korte Voorhout. Vandaar vertrekt de lijkstoet naar Delft. Elke minuut wordt er een kanonschot gelost totdat de stoet in Delft arriveert. In de Nieuwe Kerk spreekt hofprediker dr. Cornelis Eliza van Koetsveld (1807-1894) de aanwezigen toe. Hij noemt de overledene:

De steun van drie Koningen, haakte hij voor zichzelf nooit naar het schitterend, maar soms drukkend gewicht der kroon, tevreden met Neerlands eerste en edelste burger te zijn; de band van ons Vorstenhuis, --- de weldoener van duizenden, --- en onder de zijnen helder, opgeruimd en goed; een edel mensch, omdat hij een waar Christen was... O! wie zóo leefde, sterft altijd nog te vroeg.... Zalig de vrede-stichters! Zij zullen Gods kinderen genaamd worden.

Gezicht op de huisjes van de landbouwkolonie Frederiksoord, nabij Vledder (Datering na 1818-1852). Prent. Dirk Sluyter (1790-1852), naar een tekening (ingekleurd) van Haatje Pieters Oosterhuis. (1754-1854). Rijksmuseum, Amsterdam.

Vrijmetselarij

Vanaf 1816 bekleedt prins Frederik de functie van Grootmeester-Nationaal van de Orde van Vrijmetselaren. Hij draagt tijdens zijn Grootmeesterschap in hoge mate bij aan de bloei van de Nederlandse vrijmetselarij en legt door omvangrijke schenkingen de materiële basis voor haar ontplooiing tot op de huidige dag.

In Nederland zijn de vrijmetselaren voor het grootste deel voortgekomen uit Oranjegezinde regenten en hoge ambtenaren. De orde beschrijft haar missie als volgt: "Vrijmetselarij biedt zoekende mensen in een vertrouwde omgeving een zingevingsmethode die met behulp van rituelen en symbolen leidt tot zelfontplooiing, broederschap en daardoor een betere samenleving". De orde vindt haar oorsprong in Engeland. De orde is georganiseerd in loges. De eerste Nederlandse loge wordt in 1734 in Den Haag opgericht. De Nederlandse Grootloge is de koepel van samenwerkende vrijmetselaarslogen en maakt zich in 1756 los van de Engelse Grootloge. Ze is daarmee één van de oudste verenigingen in Nederland.

Het 'Grootoosten' is de, tenminste eens per jaar te houden, vergadering van vertegenwoordigers van alle Loges van de Orde in Nederland. Daar wordt het hoofdbestuur van de orde gekozen en worden allerlei huishoudelijke zaken van de Orde geregeld. Als er 'groot' voor een (functie-)naam staat betekent dit dat het om het hoofdbestuur gaat. Elke loge heeft een voorzittend meester, een thesaurier en een secretaris. In het hoofdbestuur van de Orde zitten een grootmeester, een grootthesaurier en een grootsecretaris.

In de 65 jaar dat Frederik bij de vrijmetselarij betrokken is, heeft hij veel voor deze organisatie betekend. Bij zijn 25-jarig jubileum als grootmeester stelt hij een bedrag van 9.000 gulden beschikbaar voor liefdadige doeleinden. In 1856 schenkt hij de Orde een stadspaleis aan de Fluwelen Burgwal in Den Haag. Dit wordt verbouwd tot Ordegebouw. En bij de viering van zijn vijftigjarig jubileum krijgt de Orde als geschenk de beroemde bibliotheek van dr. Johann Georg Buckhardt Franz Kloss (1787-1854),

bestaande uit 2.000 boeken en 7.000 handschriften. Kloss was een Duitse arts, verzamelaar van boeken en historicus. Prins Frederik laat de *Bibliotheca Klossiana* in 1855 op een veiling in Frankfurt opkopen.

Als de prins overlijdt, organiseert de Orde van september tot november 1881 rouwplechtigheden met speciale rituelen.

Prins Frederik der Nederlanden als Grootmeester-Nationaal van de Orde van Vrijmetselaren. 1870. *Bas de Poorter. Foto: Gerlinde de Geus, 2016. Vrijmetselarij Museum, Den Haag. Bruikleen van Loge "L'Union Royale".*

OVERDENKING I

TOESPRAAK DOOR DS. PIETER STEFFENS BARTSTRA IN DE WITTE ZAAL VAN HUIZE DE PAAUW OP 23 SEPTEMBER 1881, VOORAFGAAND AAN HET VERTREK VAN DE ROUWWAGEN MET DE LIJKKIST VAN PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN NAAR DEN HAAG

Pieter Steffens Bartstra

Pieter Steffens Bartstra wordt op 24 juni 1841 in Bolsward geboren. Hij studeert theologie en wordt in 1868 bevestigd als predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk als hij intrede doet in de Hervormde Gemeente van Gaast. In 1871 vertrekt hij naar Aarlanderveen. Daarna volgt in 1872 Klundert alvorens hij in 1879 predikant wordt van de dorpskerk in Wassenaar. Op de dag van de begrafenis van prins Frederik der Nederlanden leidt hij op 23 september 1881 een korte rouwplechtigheid in de Witte Zaal van Huize De Paauw. In 1892 vertrekt hij naar Krimpen aan de Lek. Daarna volgen nog Streefkerk (1894), Zegveld (1896), Nijkerk (1899) en Zuilen (1901). Pieter Steffens Bartstra overlijdt op 9 augustus 1806 in Oosterbeek.

Ds. Bartstra sprak een half uur. Hij ving aan met een kort gebed en het uitspreken van een zegen en toen tot tekst kiezende Prediker VII, sprak hij: "Het is beter te gaan in het klaaghuis, dan te gaan in het huis des maaltijds: want in hetzelfde is het einde aller menschen, en de levende legt het in zijn hart. Het treuren is beter dan het lachen: want door de droefheid des aangezichts wordt het harte gebeterd".

Dat zijn oude woorden, deze woorden van den koninklijken pre-

diker, --- doch niet te oud om steeds en nu vooral in onze herinnering te worden teruggeroepen.

Helaas! opnieuw werd dit heerlijk paleis in een klaaghuis verkeerd, en rechtmatig zijn de klachten en billijk is het treuren, dat hier wordt aanschouwd en in gansch ons goede land vernomen, --- want een **Vorst** is heden ten dage, ja een **grootte** is ons ontvallen.

Vorst was hij, de beminde, onze onvergetelijke Willem Frederik Karel van Oranje-Nassau, --- vorst in elk opzicht, niet alleen door geboorte (zoo zouden wij het allen kunnen zijn) --- maar door karakter en deugden, welke laatste vooral een onzienlijken, maar toch waarachtigen krans vormen, waarbij al de kransen, die de lijk-kist als 't ware begraven hebben, verbleeken.

Welk een karakter! och, mijn kracht is te klein om het te beschrijven. En welke deugden! Ik noem u slechts éene, wel de beminlijkste, namelijk die, welke hem, bij, aldien zijn mond nog kon spreken, zou doen betuigen: "zwijs, spreker, zwijs van mijn lof", --- want wars was de geliefde doode van eigen eer, nederig bij uitnemendheid.

Ja, wij zijn in het klaaghuis, en vrij mag geweend. Allereerst door U, eenig overgeblevene zijner kinderen, hooggeachte Prinses, die u thans al de geliefde afgestorvenen herinnert, --- eene dierbare moeder, zuster, broeders, uw eerstgeborene; o ween vrij, gelijk allen; zoo ook de grijze vader verdient volkomen uw oprechte tranen. Dit trooste u: "o, hoe zoet zal de herinnering van zulk een vader steeds op mijn levenspad zijn."

Vrij mag er geweend worden ook door u, doorluchtige Vorst, wiens heerlijke taak als gemaal thans is, het diep geschokte kin-

derhart uwer gemalin te vertroosten, en de gedachtenis van dit afgesneden kostelijk leven levend te houden bij uw kroost. O, ik houde mij overtuigd, welsprekend doet uw mond het hooren: "Ook ik heb mijn vader verloren".

Een vader verloren, och ik heb dat heerlijk woord van zooveler lippen reeds vernomen in de laatste dagen. Hoe als een vader gezind was hij ook u, jeugdige weeuw van Prins Hendrik, die aarzelend het uitwendig rouwkleed aflegdet, maar het innerlijk in het zwart gaan nog kent. De oude wonde, ik weet het en zag het, bloedt bij vernieuwing bij u; Oh, onze God geve het, waaraan ons Vorstenhuis en Volk uw hart zich blijft hechten, och, wees dat Vorstenhuis en ons een krachtige smeekelinge telkens wanneer uwe knie aan Gods troon in de eenzaamheid zich buigt.

En och, hoe was de begeerte van het grootvaderlijk hart bij het sterven blijkbaar nog uitgestrekt naar u, Kroonprinsesse van Denemarken, uit welke zijn oog met tintelende vreugd zijn derde krachtig geslacht heeft aanschouwd. --- Dochter van zijne voor hem onvergetelijke Louisa; och hij heeft u stervende nog gezegend; die zegen kome niet alleen u en uw gemaal, maar ook uw kroost en uw volk ten goede.

Eindelijk een breede schaar zijner omgeving ziet hier mijn oog, steeds gereed ten dienste van den hoogen meester, 't zij in hoogen of lageren rang. O, Gij klaagt allen en Gode zij dank niet OVER maar OM den lieven Prins. Er zijn er onder u, grijs geworden en met ere in zijn dienst. Wel is thans dit paleis een klaaghuis voor u. Vergeten kunt gij dezen meester niet, waar het u eens gegund was te kunnen deelen in zijn achting en liefde.

En nu, ik keere weer tot de oude woorden van den wijzen Koning, zooëven u herinnerd: "Het is beter te gaan in het klaaghuis dan in het huis des maaltijds: want in het hetzelfde is het einde aller menschen, en de levende legt het in zijn hart. Het treuren is beter dan het lachen: want door de droefheid des aangezichts wordt het harte gebeterd.

In het klaaghuis is het einde aller levenden. D. i. in het klaaghuis worden wij herinnerd aan eigen broosheid en sterven. Kort zijn onze dagen. Snel worden zij verbroken. Wij vliegen daarheen. Stil wordt het ons hier toegefluiserd: "hodie mihi, cras tibi," d.i.: thans geldt het mij, morgen zal het u gelden.

Als wij nu wijs zijn, dan zullen wij levenden dat wegleggen in ons hart om er winste mede te doen; --- dat wegleggen in ons hart als een zaadkorrel, die, God geve het genadig, daar ontkieme en de gewenschte vruchten mag opleveren.

Morgen zal het u gelden! Ook mij. O, mijn God! dat kan waar wezen en hoe zal het mij dan zijn?

O, zegt mij! Waar wij Christenen zijn, gedoopt in de naam des Vaders, en des Zoons en des H. Geestes, --- daar mogen wij, wat meer is, daar moeten wij ons dat afvragen.

O! 't is schoon, 't is benijdenswaard, verheerlijkt te worden door de tranen onzer dierbaren, als teekenen dat wij niet heengingen zonder begeerd te zijn, 't is schoon en benijdenswaard, beoordeeld door de openbare meening, uitbundig geprezen te kunnen worden, --- 't gewichtigst van alles zal zijn te kunnen bestaan in het oordeel desgenen, die strikt rechtvaardig zal oordeelen.

Wij kennen allen het niet te verouderen lied, dat nu nog de laatste oprechte onder de menschen zal zingen:

*Zoo Gij in 't recht wil treden
O Heer, en gadeslaan
Onze ongerechtigheden
Ach! wie zal dan bestaan?*

Wij zijn zondaren. Wij allen zijn het. Niet alleen een antieke schrift, maar het modern geweten, waar het nog niet wegzonk door ijdele overlegging beneden het peil van besef der meest ruwe heidenen, maar het modern geweten erkent het.

Wij zijn zondaren en wij hebben bekeering en verzoening noodig. Bekeering niet alleen, maar ook verzoening.

Verzoening! Is zij reeds ons persoonlijk bezit? Zoo niet, o laten wij haar dan zoeken! Dicht bij ons is zij te vinden. Neen, niet op te klimmen hebben wij tot in 's hemels ongenaakbare sferen, niet in te dalen in 's aardrijks peilloos diepe ingewanden --- nabij ons is het woord, het woord, dat ons gepredikt is, het heerlijk evangelielied: "Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eengeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe!"

Nog eens, is de verzoening onzer zonden ons persoonlijk bezit?

Hebben wij in Gods eengeboren Zoon geloofd? Zoo niet, o dat dan heden in dit Vorstelijk klaaghuis, 't zij zelf vorst of ook geringe onderdaan, door de droefheid des aangezichts, het hart gebeterd mocht worden. Ons opgemaakt dan, en heden nog, eer het te laat is, de knieën des harten gebogen in ootmoedig schuldbelijden. En al dicteeren dan Gods wet en onze conscientie ons nog zoovele en nog zoo groote en snoode zonden, de eengeboren Zoon des Vaders, die Heiland is, heeft gesproken en zal zijn woord aan ons bevestigen: "al wie tot Mij komt zal ik geenszins uitwerpen."

O, waar gij het doet, waar gij tot den roependen Heiland u spoedt, daar gaf geen luistervol festijn ooit een genot u te smaken, als dan het aanwezig zijn in dit klaaghuis u schonk; want zoet zal u de

vrede zijn, dien Gods Zoon u zal geven en laten, een vrede toch, die alle verstand overtreft.

Is de verzoening persoonlijk ons bezit? Na haar heilbegeerig te hebben gezocht, onvervreemdbaar ons eigendom? Ja? Heerlijk is het dan daarbinnen. Dan is het harte gebeterd. Dan heerscht daarbinnen de ware vroolijkheid, tevredenheid, het leven, dat waarlijk leven is. En eens, als het oog breekt, het angstig doodzweet van ons leekt, dan geeft het bezit der verzoening met God door zijn eengeboren Zoon kracht om met onbedrieglijke hope het donkere dal des doods te betreden, om de eeuwige ruste te smaken, volkomene zaligheid, nu nog onverklaarbaar toch heerlijk.

Het zij ons aller uitzicht! Amen!

Aankomst rouwstoet prins Frederik voor de Nieuwe Kerk in Delft op 23 september 1881. *Ingekleurde foto. Fotograaf onbekend. Collectie Stadsarchief Delft.*

De wieg van Cornelis Eliza van Koetsveld staat in Rotterdam. Hier wordt hij op 24 mei 1807 geboren als telg uit een oud regentengeslacht. Zijn ouders hebben op politiek en religieus gebied uiteenlopende standpunten. Kenmerkend voor de sfeer in het gezin is een grote maatschappelijke en sociale bewogenheid. Deze aspecten komen later in het leven van Van Koetsveld terug. In zijn jeugdijaren heeft hij aanvankelijk een zwakke gezondheid en krijgt hij thuis les. In 1821 gaat hij naar het gymnasium waar hij het onderwijs met succes volgt. Aansluitend gaat hij letteren studeren aan de Universiteit van Leiden. Na zijn kandidaatsexamen stapt hij over naar de theologische faculteit. In 1830 studeert hij cum laude af en doet hij op 12 mei zijn proponentsexamen voor het Provinciale Kerkbestuur van Noord-Brabant. Van Koetsveld trouwt op 17 september van hetzelfde jaar met Anna Maria Croes van Bolswingen (1808-1873). Op 3 oktober 1830 doet hij zijn intrede in de Hervormde Gemeente te Westmaas waar hij tot 1835 blijft. Daarna dient hij de gemeenten te Berkel en Rodenrijs (1835-1838) en Schoonhoven (1838-1849). Uit zijn huwelijk worden een dochter en twee zonen geboren. Zoon Cornelis (1835-1927) zal later ook predikant worden.

Tijdens zijn predikantschap in Schoonhoven begint Van Koetsveld te publiceren. Van zijn hand verschijnen tientallen prekenboeken, novellenbundels, leesboekjes en theologische werken. Deze literaire activiteiten leveren hem een grote be-

Dr. Cornelis Eliza van Koetsveld

Dr. Cornelis Eliza van Koetsveld. *Haags Gemeente-archief.*

kendheid op.

In april 1849 doet hij intrede in de Hervormde Gemeente te Den Haag. In deze stad zal hij zijn verdere werkzame leven blijven. Hij viert er zijn 25-, 50- en 60-jarig ambtsjubileum.

In Den Haag wordt hij geconfronteerd met de sociale problemen van een grote stad. Hij is bewogen met de mensen aan de onderkant van de samenleving. Kinderen hebben zijn bijzondere aandacht. Zijn kinderkerkdiensten zijn befaamd en leveren hem de bijnaam “kinderdomi-

nee” op. Hij ontmoet in zijn pastoraat veel kinderen met een verstandelijke handicap die als onvolwaardig worden beschouwd. Hij start een initiatief om voor deze kinderen een speciale school te stichten. Koningin Sophie steunt het initiatief en op 15 mei 1855 wordt in Den Haag de Dagschool voor Idioten (“Idiotenschool”) geopend.

Van Koetsveld is naast zijn predikantschap op vele kerkelijke en maatschappelijke terreinen actief. Zo zet hij zich onder andere in voor de bouw van drie nieuwe kerkgebouwen in Den Haag: de Willemskerk, de Bethlehemkerk en de Zuiderkerk. Verder is hij secretaris van de ‘Commissie tot de zaken der Oost- en West-Indische kerken’ en lid van het hoofdcomité van het Rode Kruis. In 1857 wordt Van Koetsveld benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. En in 1864 verleent de senaat van de universiteit van Groningen hem een eredoctoraat. Op 4 oktober 1873 wordt Van Koetsveld getroffen door het overlijden van zijn vrouw. Enkele jaren daarna, op 11 oktober 1878, wordt hij op 71-jarige leeftijd door Koning Willem III tot ‘hofkapelaan’ benoemd. In deze hoedanigheid leidt hij in de daarop volgende twaalf jaar vijf uitvaartdiensten van leden van de koninklijke familie. Op 25 januari 1879 betreft dat de op 13 januari 1879 in Luxemburg overleden Prins Hendrik, de kinderloos gebleven broer van Willem III. Datzelfde jaar overlijdt in Parijs op 11 juni kroonprins Willem, de oudste zoon van Willem III. Hij wordt op 26 juni bijgezet. Twee

jaar later sterft op 8 september 1881 Prins Frederik in zijn paleis in Wassenaar. Hij is de broer van Koning Willem II en wordt op 23 september in Delft bijgezet. Daarna volgt Prins Alexander, de jongste en enige nog levende zoon van Koning Willem III. Alexander is sinds het overlijden van zijn broer de kroonprins en sterft op 21 juni 1884 in Den Haag aan de gevolgen van tyfus. Zijn bijzetting vindt op 17 juli 1884 plaats. Zijn laatste lijkrede voor een

lid van het Huis Oranje-Nassau spreekt Van Koetsveld uit tijdens de plechtigheid voorafgaand aan de bijzetting op 4 december 1890 van de op 23 november 1890 overleden koning Willem III.

Deze reeks van droeve plechtigheden wordt in 1880 onderbroken wanneer op 31 augustus uit het tweede huwelijk van Koning Willem III een prinsesje wordt geboren. Op 12 oktober van dat jaar doopt Van Koetsveld de latere koningin Wil-

helmina in de Willemskerk in den Haag. Eveneens in 1880 wordt Van Koetsveld door Willem III tot Commandeur in de (Luxemburgse) Orde van de Eikenkroon benoemd, een onderscheiding die een jaar later gevolgd wordt door een benoeming tot Commandeur in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Van Koetsveld blijft tot op hoge leeftijd actief als predikant. Na een korte ziekte overlijdt hij op 4 november 1893.

Willemskerk Den Haag, 12 oktober 1880. Dominee Van Koetsveld doopt prinses Wilhelmina die door koningin Emma ten doop wordt gehouden. Achter haar staan v.l.n.r. prins Frederik, groothertog Carl Alexander, prinses Sophie, koning Willem III, prinses Maria van Pruisen en de vorst van Waldeck-Pyrmont. *Krijttekening, Otto Eerelman (1839-1926). Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.*

OVERDENKING II

TOESPRAAK BIJ DE BEGRAFENIS VAN PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN, IN DE NIEUWE KERK TE DELFT OP 23 SEPTEMBER 1881, DOOR DR. CORNELIS ELIZA VAN KOETSVELD

Voor den derden keer binnen drie jaren staan wij hier. Toch staan wij er kalmer dan de laatste maal. Toen was het de hope der toekomst, die daar wegzonk in de donkere diepte; nu de herinnering van 't verledene. Toen de boom, die nog zoo schoone vruchten had kunnen dragen, neêrgeslagen door den storm; nu de holle stam, die, na menigen oogst, door eigen zwaarte valt. Het is nu eenmaal zóo, hoe weemoedig 't ons stemt: "De ouderdom is de broeder van den dood."

Straks de Nestor onder de dooden in den koninklijken grafkelder, was onze Prins Frederik het tot voor weinig dagen, met zijn vriend en broeder, den Keizer van Duitschland, onder de Vorsten van Europa. En hij ontveinsde 't zich niet. Hij maakte zich geen illusies meer van het leven, al was hij 't nog niet moe. Nog hoor ik hem op mijne vraag, of hij toch niet wat al te matig leefde, met zijn eigenaardigen glimlach antwoorden: "En meent gij dan, dat men de vierentachtig jaren versterken kan?"

Die meer dan tachtig jaren, met welk een wonderlijk getrouw geheugen bewaarde hij daarvan de gedachtenis! Het was dan ook een belangrijkelevensstijd. Geboren in de ballingschap en opgevoed in den vreemde, scheen de stortvloed der omwenteling, die bruiste om zijne wieg, hem die onverstoorbare kalmte geschonken te hebben, die steeds hem is bijgebleven. Als jongeling begroette hij voor 't eerst het land zijner vaderen; en al wat sinds dat vaderland smartte of verblijdde, hij deelde er in met zijn gansche hart. De steun van drie Koningen, haakte hij voor zichzelf nooit naar het schitterend, maar soms drukkend gewicht der kroon, tevreden met Neerlands eerste en edelste burger te zijn; --- de band van ons Vorstenhuis, --- de weldoener van duizenden, --- en onder de zijnen helder, opgeruimd en goed; een

edel mensch, omdat hij een waar Christen was.... o! wiezóo leefde, sterft altijd nog te vroeg.... Zalig de vredestichters! Zij zullen Gods kinderen genaamd worden.

Maar 't is, of de geest des Ontslapenen mij toefluistert: "Geen lofredre op mijn graf, God alleen is groot."

Opgeruimd en blijmoedig, ja! dat was hij. Toch werd ook hem de smart des levens niet bespaard. Hoe dikwijls stond hij vóór dezen grafkelder! Zijn twee jeugdige zoontjes wachten hem dáar, met zijne bejaarde gade. Niet zijn lieve Louise, Zwedens Koningin, die verre van hier rust. Maar hoe menigmaal en hoe zwaar beproefd, telkens richtte hij 't ootmoedig neêrgebogen hoofd weder op, hechte zich te meer aan zijne eenig overgeblevene dochter en kleindochter, en herleefde door beiden in het derde en vierde geslacht.

Boog hem al de last der jaren, het hoofd bleef helder en 't hart bleef jong. Niets deed dan ook zoo spoedigen dood voorzien. Reisvaardig juist, werd hij opgeroepen tot de reis, waarvan niemand wederkeert. Ontroering beving allen. Als een nationale ramp trof deze nieuwe slag ons Vorstenhuis. En toch, zouden wij den afgeleefden grijsaard de rust misgunnen? Niet veeleer dankbaar zijn, dat de gebreken van den ouderdom hem werden bespaard, en de doodstrijd verkort? Hij stierf als een Christen, gelijk hij had geleefd.

Rust zacht bij uwe dooden, Grijsz Vorst! Wij treuren, maar niet als die geen hope hebben.

Geëerbiedigd Hoofd van ons zoo zwaar geteisterd Vorstenhuis! Hebt gij opnieuw deze zware taak volbracht, dan geve God, dat, als straks die grafkelder wordt gesloten, deze eeuw hem niet meer opene, maar, in de volgende eerst, hier een latere hofpredi-

ker voor even hooge jaren en eene regeering van eene halve eeuw moge danken!

Prins van Oranje, dien uw ontslapen oud-oom zoo liefhad! U wenscht Nederland van harte met zijne levenskracht ook zijn levensmoed.

Wie er treuren in zijne woning, of hier zijn opgekomen uit die woning! de God der vertroosting zijmet u, en de dankbaarheid voor zóo lang bezit verlichte den rouw over zoo zwaar verlies.

Dit trooste ook eene bejaarde zuster, die hij steeds tot steun bleef, en zoovelen, hier en elders, die hij liefhad en wel deed; trouwe dienaren ook, in zijn dienst met hem grijs geworden.

Zijne nagedachtenis blijft ons, en wij leveren haar over aan de kinderen onzer kinderen, als van een Vorst van Oranje, aan Zijnen naam getrouw: Frederik --- "Aan Vrede Rijk".

Vorsten en grooten van elders! brengt ook gij iets van dien vrede over in den vreemde, bij het verlaten van dit graf, --- helaas! al te rijk, maar toch de onverbreekbare band van Oranje en Nederland.

Broeders, wie en wat gij ook zijt! die vrede des geloofs ga met ons van de graven, en God zij ons allen in leven en sterven genadig! Amen.

De grafkelders in de Nieuwe Kerk in Delft

Naast het praalgraf van Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk in Delft bevindt zich een klein luik dat toegang geeft tot de grafkelders. In 1923 ontstaan plannen voor een monumentale trap naar een voorportaal. Deze worden niet uitgevoerd, maar de opening voor het praalgraf in de vloer wordt verbreed met een grote trap in de richting van een nieuwe voorhal die leidt naar de grafkelders. De opening wordt afgedekt met een grote deksteen die zo'n twee ton zou

wegen. Dat maakt het lastig voor familieleden om de grafkelders, te bezoeken. Met het in 2022 gereedkomen van de uitbreiding van de grafkelders is dit probleem opgelost. Er is een nieuwe extra ingang gemaakt aan de buitenzijde van de kerk die toegang geeft tot de grafkelders.

De toegang tot de grafkelders in de kerk. Foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.